

РОЛЬ МАШИННО-ТРАКТОРНИХ СТАНЦІЙ (МТС) У СТАНОВЛЕННІ КОЛГОСПНОГО ЛАДУ НА ЗАКАРПАТТІ (1946 – 1958 рр.)

Кінець 40-х та початок 50-х років минулого століття ознаменувалися завершенням колективізації сільського господарства в Західних областях України і, зокрема, в Закарпатській області. До квітня 1950 року в області було організовано 546 колгоспів, у яких об'єдналися 94,2 процента селянських дворів, було усунуто 94,4 процента орної землі [1., с. 328]. Для періоду колективізації в області характерним було застосування розроблених принципів з досвіду колгоспного будівництва в СРСР, заснованих на механізмі адміністративно-командної системи, і зокрема, насильницьких методів. Останні були механічно перенесені і використані в організаційній роботі при проведенні суцільної колективізації сільського господарства в Закарпатті (1946 – 1955 рр.), і в аграрному господарюванні в наступні роки.

В перші повосинні роки, особливу роль у становленні і утвердженні колгоспного ладу в краї відіграли машинно-тракторні станції (МТС). Як тільки були організовані перші колгоспи, постало питання їх обслуговування, запровадження механізованих способів обробітку ґрунту і вирощування сільськогосподарських культур. Адже, в довоєнному аграрному секторі Закарпаття всі процеси у сільськогосподарському виробництві здійснювалися з використанням ручної праці. Основною в одноосібних господарствах була кінна тяга. На 1 січня 1947 року у господарствах усіх категорій налічувалося 28,9 тисячі коней.

Вже наприкінці 1946 року в області були створені 9 машинно-тракторних станцій для обслуговування колгоспів. Незважаючи на ряд суперечностей у справі ведення сільськогосподарського виробництва в роки повосинного десятиріччя Радянська держава подавала колгоспам та машинно-тракторним станціям (МТС) Закарпаття певну матеріальну допомогу: виділялися кредити, техніка, добрива, будматеріали. В колгоспи і радгоспи, МТС направлялися досвідчені спеціалісти, партійні працівники, зокрема, із східних областей Української РСР.

В постанові вересневого /1953 року/ Пленуму ЦК КПРС і прийнятій Радою Міністрів СРСР та ЦК КПРС постанові "Про заходи дальшого поліпшення роботи машинно-тракторних станцій" вказувалося на виявлені значні недоліки в роботі МТС, намічались конкретні заходи по їх ліквідації, піднесенню роботи і посиленню ролі МТС в розвитку галузей колгоспного виробництва. Серед заходів називалися наступні: створення в МТС постійних механізаторських кадрів і поліпшення використання машинно-тракторного парку, зміцнення МТС керівними та інженерно-технічними кадрами, посилення агрономічного і зоотехнічного обслуговування

колгоспів, поліпшення справи підготовки механізаторських кадрів, проведення господарського і соціального будівництва в МТС, зміцнення ремонтної бази і поліпшення матеріально-технічного забезпечення сільського господарства.

Пленум ЦК КПРС встановив, що основним завданням машинно-тракторних станцій є всемірне підвищення врожайності всіх сільськогосподарських культур у колгоспах, забезпечення зростання громадського поголів'я худоби при одночасному підвищенні її продуктивності, збільшення валової продукції землеробства і тваринництва в колгоспах, які обслуговувалися МТС.

Слід зазначити, що 2 машинно-тракторних (1951 рік) та 2 машинно-тваринницькі станції /1953 рік/ створених в області, які протрималися аж до кінця 1958 року, відіграли важливу роль в становленні колгоспів та радгоспів, в їх господарюванні.

Вже в 1950 році, в 10 машинно-тракторних станціях середньорічна кількість робітників досягла 649 чоловік. В МТС налічувалося 456 штук тракторів, в переводі на 15-сильні – 771 одиниця, 45 вантажних автомашин. Посівна площа колгоспів, яка обслуговувалися МТС, складала 86,9 процента. Виробіток на один умовний 15-сильний трактор в середньому за рік (в переводі на оранку) склав 336 гектарів. В цьому ж році комбайнами МТС в колгоспах було вперше зібрано 1135 гектарів зернових культур. [2, с. 103].

Впродовж 1952 року 11 МТС області наявними засобами механізації обслуговували 193 колгоспи з 264 наявних, загальна площа орних земель всіх колгоспів і радгоспів області. В зоні діяльності МТС було розташовано 165,2 тис. гектарів, або 82 проценти всіх посівів під урожай 1952 року, в тому числі, зернових озимих – 91,3; ярих – 83,0; соняшника – 95,7; картоплі – 78,5 і багаторічних трав 87,8 процента. Таким чином, МТС області власними енергоресурсами і наявною технікою обслуговували 73 проценти всіх функціонуючих колгоспів, розташованих в рівнинах і передгірних районах. Інші 71 колгоспів, в основному гірської і частково передгірської підзон МТС не обслуговувалися, оскільки мали в наявності незначні площі орних земель на схилах, мало придатних для обробітку їх тракторами.

Слід відмітити, що матеріально-технічна база МТС з року в рік зростала. Загальна вартість основних виробничих засобів в порівнянні 1951 роком збільшилася з 31,0 до 36,7 мільйонів карбованців, або на 18,3 процента. За цей же період сільськогосподарські основні засоби виробничого призначення зросли на 14,7; основні промислово-виробничі засоби на 51,9 і основні засоби житлового і побутового призначення – на 41,8 проценти. [3, оп. 1., спр. 2343, с. 5].

В МТС була сконцентрована значна частина техніки та людей. Наприклад, парк тракторів у машинно-тракторних станціях Української РСР впродовж 1951-1953 років збільшився на 36,7 тисяч, зернових комбайнів - на 18,5 тисяч /4 с. 235/. В Закарпатській області у 1955 році середньорічна кількість робітників в машинно-тракторних станціях /включючи зайнятих в житлово-побутовому господарстві, на капіальному

ремонті та інші/ стягнула 3480 чоловік, або на 1480 чоловік більше 1953 року. На зміцнення кадрів інженерно-технічних працівників МТС області на початок 1953 року із Сталінської області було направлено 24 спеціалісти - інженери, з міста Харкова на роботу в МТС прибули 20 техніків - механіків /5 оп. 1 спр. 1783 с. 7/.

Кількість всіх тракторів на кінець року в МТС становила 724 штуки, в переводі на 15 - силні 1170 штук, у всіх інших господарствах налічувалося всього 114 тракторів. Тягова потужність тракторного парку МТС становила 17,6 тисяч кінських сил. Виробіток на один умовний 15-силний трактор в середньому за рік /в переводі на оранку/ склав 461 гектар, або на 125 гектарів більше ніж в 1950 році. Машинно-тракторні станції мали на балансі 3 автомашин /включаючи автоцистерни/, 37 зернозбиральних комбайнів, /7 с. 103/, 250 зернових молотарок, 498 тракторних культиваторів, 184 лущильники, 266 зернових сівалок та 178 квадратно-гніздових сівалок для посіву кукурудзи, значну кількість іншої техніки /5, оп. 1, 1786, с. 11/.

Технікою і працівниками МТС оброблялося 100 відсотків посівної площі колгоспів, які обслуговувалися ними. В середньому за 1953 - 1955 роки комбайнами в господарствах області було зібрано зернові на 4800 гектарній площі, або до 15 відсотка посівів озимих і ярих культур. В ці роки колгоспи засівали 30 - 38 тисяч гектарів названих культур. Зрозуміло, що площу, яка залишалася, господарства збирали вручну і урожай вимолочували механізатори МТС зерновими молотарками.

Найкращими колективами були Бовтрадська МТС, Березівського округу та Ракошинецька, Мукачівського округу. В 1953 році Бовтрадська МТС виконала на замовлення колгоспів Березівського округу робіт з підготовки ґрунту /оранки, культивування зябу, веснооранки, дискування /на площі 10860 гектарів, провела посів ярих на 2827 гектарах, здійснила вивезення органічних добрив на площу 7719 гектарів /5, оп.1, спр. 1640, с. 37/. Всі договірні зобов'язання з колгоспами були виконані у встановлений строк і на високому агротехнічному рівні, а такі види запланованих робіт, як лущення стерні та оранку механізатори МТС виконали на 102,7 відсотка, посів озимих вузькорядним та перехресним способом відповідно на 106 та 176,8 відсотка, збирання зернових комбайнами на 121 відсотка, збирання соняшника комбайнами на 169 відсотка, збирання насінників багаторічних трав комбайнами на 100,9 відсотка. Комбайнер Кіш Б. самохідним комбайном зібрав за сезон урожай колосових на площі 264 гектари, соняшнику на площі 115 гектарів. В колгоспах зони діяльності Бовтрадської МТС урожай зернових був одним з найвищих в області, і становив 15,2 центнери з гектара, в колгоспах «Шлях Леніна», імені Енгельса, імені Ворошилова - від 16 до 20 центнерів з гектара /5, оп.1, спр. 1783, с. 50/.

Окремі тракторні бригади з системи МТС мали ще кращі результати. В 1953 році бригада Ткалича О. (яка обслуговувала колгоспи ім. Димитрова та «Закарпатська правда», в тісній співпраці з бригадами рілних бригад колгоспів, домоглися вирощування по 16 центнерів зернових з гектара, 53

центнери зерна кукурудзи, 305 центнерів жита на зелений корм, 250 центнерів силосної маси кукурудзи і по 350 центнерів кормового буряку з кожного гектара /5, оп.1, спр. 1783, с. 55/.

За підсумками 1955 року бригада Ткалича О. досягла найвищого в області виробітку на умовний трактор - 753 гектарів. В колгоспі було забезпечено урожай 16,7 центнера зернових з гектара /5, оп.1, спр. 2256, с. 38/.

Бригада Ужгородської МТС (бригадир Дудко М.) в колгоспах ім. Сталіна та ім. Горького, разом з трудівниками рілних бригад забезпечили якісне проведення польових робіт в стріслі агротехнічні строки. В колгоспі ім. Сталіна в 1953 році урожай зернових становив 24 центнера, а в колгоспі ім. Горького - 25,7 центнера з гектара на всій площі посіву /5, оп.1, спр.1563, с.36/. Виробіток на умовний трактор у бригаді Дудко М. в 1955 році становив 468 гектарів. В колгоспах зони діяльності бригади було забезпечено урожай зернових по 22,4 центнера, кукурудзи в зерні по 48 центнерів з гектара /5, оп.1, спр. 2256, с.36/.

В 1955 році найкращих успіхів у роботі досягли Волівецька машинно-тракторна станція, Хустська, Ужгородська, Ракошинецька /Мукачівський район/ машинно-тракторні станції. Колектив Волівецької МТС, який у тісній співпраці з колгоспниками району забезпечив виконання планових показників розвитку громадського тваринництва і підвищення його продуктивності, зайняв по цих показниках перше місце серед МТС області. За підсумками Всесоюзного соціалістичного змагання робітників машинно-тракторних станцій Міністерством сільського господарства СРСР і ВЦРПС колективу Волівецької МТС вже вдруге в 1955 році було присуджено другу грошову премію в розмірі 20 тисяч карбованців /5, оп. 1, спр.2256, с. 37/.

В аналізованому році значні завдання були покладені на МТС в питаннях механізації трудовітких робіт у сільськогосподарському виробництві. Як записано в рішенні вересневого /1953 року/ пленуму ЦК КПРС, МТС повинні завершити механізацію робіт у рілництві, широко розгорнути механізацію трудовітких процесів у тваринництві, виробництві картоплі й овочів, впроваджувати в колгоспне виробництво досягнення науки і передової практики, забезпечити дальше організаційно-господарське зміцнення колгоспів і на цій основі підвищення матеріального добробуту колгоспників.

В 1955 році МТС забезпечили механізацію основних сільськогосподарських робіт у колгоспах області: оранку зябу на 87,8 відсотка, посів зернових культур на 55,4, озимих на 63,2 відсотка, силосування на 68,9 відсотка. Незначний відсоток механізації залишався на вирощуванні картоплі: садіння - 13,7; збирання картоплі машинами МТС - 0,5 відсотка /2 с. 109/. певну роботу провели спеціалізовані загопи МТС щодо механізації трудовітких процесів у тваринництві. Станом на 1 січня 1955 року силами МТС на 244 фермах, /в основному ферм великої рогатої худоби/, було обладнано подопостачання, на 140 фермах встановлено автопоїлки, на 399 із 511 свиноферм змонтовано кормозапарники. З метою

полегшення праці колгоспників на 56 тваринницьких фермах встановлено підвищені і наземні колійні дорожки /5, оп.1, спр. 2131, с. 41-42/.

Безумовно, як перед трудівниками МТС, так і колгоспів, стояли невідкладні і всезростаючі завдання подальшої механізації трудомістких процесів на полях і фермах. Низькою залишалася механізація робіт на вирощуванні картоплі, овочів, тютюну, сінокосяння, на виробництві плодів та винограду. Широкий фронт робіт з механізації праці потрібно було здійснити на тваринницьких фермах.

Крім того, перед колективами поставала потреба зміцнення власної виробничо-технічної бази та поліпшення побутових умов працівників. А це будівництво, для кожної МТС автогаражів, гаражів для зберігання тракторів і комбайнів, навісів і бетонних площадок для іншої техніки, житлих будинків для працівників. В 1953 році із асигнованих на будівництво в МТС області коштів в сумі 1295 тисяч карбованців, було освоєно 1080 тисяч карбованців, або 83,4 відсотка до запланованого. Із 14 виробничих об'єктів, збудовано 10, а введено в експлуатацію - 8/5, оп.1, спр.1783, с.58/.

Однак, як свідчать архівні документи, в роботі МТС було дуже багато недоліків. Головне завдання, поставлене перед МТС вереснем 1953 року/Пленумом ЦК КРПС, досягнення планової урожайності основних сільськогосподарських культур і показників підвищення продуктивності тваринництва, особливо молочного скотарства, не було забезпечено ні по одній зоні МТС області. В період напружених польових робіт допускалися великі простоя тракторів. За 1953-рік простої склали 117,1 тисяч тракторозмін, або 53,1 відсотка до календарних тракторозмін /тобто кожен другий трактор простояв - авт/. 17 відсотка, або 20,8 тисяч тракторозмін не відбулося із-за технічних причин, порушень правил і незабезпечення відповідного технічного догляду за тракторами і сільськогосподарськими машинами. Більшість тракторів, особливо гусеничних, протягом сезону польових робіт використовувалися в одну зміну. Змінні норми виробітку не виконували майже 70 відсотка трактористів. З відпрацьованих 87,4 тис. тракторозмін, виконання на 100 і більше відсотка було забезпечене в 28,4 тисяч тракторозмін або лише, в 1/3. В 20,3 тисяч тракторозмін, або в 33,2 відсотка, норма виконання робіт становила лише 70 процентів. В 1953 році планових завдань не виконали Сюртівська, Тересівська, Мукачівська та Великоберезнянська МТС /5, оп.1, спр. 1563, с.33/.

Певну організаційну роль у справах розвитку соціалістичного сільського господарства, у налагодженні роботи в колгоспах відіграли політвідділи МТС. Проте їхня діяльність зосереджувалася на питаннях зростання і зміцнення колгоспних партійних та комсомольських організацій і жіночих рад. Вже на 1 січня 1953 року в усіх 188 колгоспах зони діяльності МТС були створені партійні організації, в них налічувалося 2249 членів і кандидатів у члени ВКЦ/6/. Політвідділи домоглися створення в 1951 році в Хустській, Іршавській і Ракошницькій МТС перших на Закарпатті жіночих тракторних бригад, які в 1952 році були вже у всіх МТС області /6, с.178/.

Згідно вказівок Міністерства сільського господарства Української РСР від 25 грудня 1953 року політвідділи МТС були ліквідовані.

Весною 1958 року, з ініціативи М. Хрушова розпочалася реорганізація МТС. Підкреслювалися мотиви, що подальший розвиток сільського господарства і розширення прав колгоспів вимагають зосередити сільськогосподарську техніку в господарствах.

На адресу обласного комітету компартії України 17 березня 1958 року по закритому зв'язку надійшли «Вказівки ЦК КП України про передачу техніки колгоспам», в яких наголошувалося:

- передавати техніку лише на добровільних началах;
- рекомендувати передачу техніки проводити комплексом тим, який до цього часу був у бригаді, що обслуговувала колгосп;
- розуккомплектовувати бригади по кількості техніки і комплексам не слід;
- на предмет придбання техніки колгоспами, скрізь і обов'язково, приймати рішення загальних зборів;
- правильно визначити технічний стан техніки, що підлягає передачі колгоспам, приймати несправну техніку не слід;
- вияснити кількість відстаючих колгоспів, які в найближчі 5 років не зможуть викупити техніку. Скласти заходи: об'єднання їх з більш економічно міцними колгоспами, укріплення кадрами, перевід в промартілі і інше;
- грошових визначень і розрахунків зараз не проводити;
- без рішення ЦК ліквідації і переведу колгоспів в інші форми господарювання не проводити;
- до пленуму ЦК передати доповідну записку про хід передачі техніки /3, оп. 1., спр. 3307, с. 10/.

Зауважимо, що вказівки в цілому були слухними. Однак, їх в процесі передачі техніки ще потрібно було дотриматись, що не скрізь було зроблено.

На той час, в області нараховувалося 264 колгоспи, 2 машинно-тракторних і 2 машинно-тваринницьких станцій, які обслуговували 239 колгоспів. 25 колгоспів, розташованих в горах, МТС не обслуговувалися. В МТС і МТвС нараховувалося придатної до використання техніки: тракторів всіх марок - 827, комбайнів зернових 26, кукурудозбиральних -146, 200 зернових молотарок різних марок, 750 плугів загального призначення, 350 зернових, 250 кукурудзяних сівалок, значна кількість іншої сільськогосподарської техніки.

Загальна балансова вартість тракторів і сільськогосподарських машин, наявних в МТС становила 44,1 мільйона карбованців. Техніка, яку намічалось продати колгоспам згідно балансовій вартості оцінювалася в 33,5 мільйона карбованців /5 оп. 1., спр 3307, с. 11-13/. Чи спроможні були колгоспи оплатити зазначену суму? Грошові прибутки колгоспів у 1957 році становили 425 мільйонів карбованців, або 2600 карбованців на один гектар орних земель. В неподільний фонд, в тому ж році колгоспи відрахували 72 мільйони карбованців. Практично, колгоспи могли здійснити оплату за придбану техніку шляхом обмеження капіталовкладень в інші галузі. За розрахунками

спеціалістів, враховуючи фінансово-економічний стан колгоспів, оплатити техніку негайно мали змогу 30 колгоспів, до кінця року - 80, в 1959 році - 90, в 1960 році - 40 колгоспів. 25 гірських колгоспів техніку в МТС не закуповували.

Відповідно до заявок в 1958 році колгоспи придбали 788 штук тракторів, в тому числі 259 штук ДТ-54, КДП - 35 - 94 штуки, 93 штуки «Беларусь», 35 - ДТ-24, 82 - СХТЗ - «Наті», 110 - У-2, 110 штук - ХТЗ-7. Закуплено було, також, значну частину сільськогосподарських машин, причіпного інвентарю, засобів заправки тракторів, тощо / Там же с. 14 /.

На базі МТС було створено 13 РТС, ремонтно-технічних станцій. Крім ремонту тракторів і постачання господарств сільгосптехнікою, запасними частинами, паливом і мастильними матеріалами, мінеральними добривами і т.д., на РТС покладалася завдання за заявками, і на основі договорів, виконання окремих підрядних робіт в колгоспах: підняття плантажу, меліоративні, землерийні роботи, розчистку чагарників і інші. Для виконання цих робіт в РТС залишалися потужні трактори С-80, плантажні плуги, інша землерийна техніка.

На початок реорганізації в МТС і МТвС працювало 299 спеціалістів сільського господарства, в тому числі 116 інженерів і техніків, 58 агрономів, 26 зоотехніків, 13 землевпорядників, 13 ветеринарних лікарів, 34 бухгалтерських працівників. Згідно рішень місцевих владних органів, для здійснення контролю за виробничим плануванням, агрономічним і зоотехнічним обслуговуванням колгоспів, організації землевпорядних робіт і будівництва в колгоспах, при райвиконкомах створювалися районні інспекторські групи в кількості 12 - 14 чоловік з числа досвідчених спеціалістів сільського господарства. Керівництво цими групами доручалося заступнику голови райвиконкому.

З числа спеціалістів МТС в організовані РТС перейшло працювати 119, в інспекторські групи 94 спеціалісти, 33 інженери і техніки, 22 агрономи, 9 зоотехніків, 17 інших спеціалістів виявили бажання перейти в колгоспи. Крім того, безпосередньо в колгоспне виробництво направлялися 136 бригадирів тракторних бригад, 101 помічників бригадирів, 1128 трактористів, 136 обліковців, всього 1500 чоловік / Там же, с. 17 /.

В зв'язку з виходом колгоспами техніки в МТС виникло ряд інших організаційних питань. РТС залишалися функції сільгоспстачу, їм належало також, забезпечувати курсову підготовку майбутніх механізаторів та інших технічних кадрів для колгоспів. Гостро постала проблема постачання гірським колгоспам дрібного кінного інвентаря, кінних плугів, кінних культиваторів, малогабаритних сівалок та молотарок, борін, тощо. На місцях, в колгоспах, в зв'язку з отриманням техніки укрупнилися деякі рільничі бригади, підрозділи колгоспів потребували зміцнення керівними кадрами, виникала потреба організації майстерень з дрібного ремонту сільськогосподарської техніки, будівництво гаражів, навісів, площадок для регулювання, складів для запасних частин, для зберігання палива та мастильних матеріалів, тощо. Все це, вимагало певного часу і відповідних коштів. Якщо зважити на фінансово-економічний стан колгоспів, реалізація техніки господарствам мала свої плюси і мінуси. По - перше, вкладення колгоспами одноразових великих фінансових

витрат на покупку техніки стало надто обтяжливим. На 2-3 послідовні роки колгоспи не мали змоги робити капіталовкладення в інші галузі і виробничі об'єкти. Значні суми потрібно було витратити на облаштування машинно-тракторних парків в колгоспах, та іншої інфраструктури.

По - друге частина техніки, яку придбали колгоспи була застарілою і зношеною, потребувала великого ремонту.

По - третє, ціни на неї були високими. Такі, обставини призвели до виникнення значних економічних труднощів, у господарствах. Отже, надуманий центром експеримент реалізації колгоспам техніки, в той час, коли значна частина з них були економічно слабкими, не готовими до одноразової акції нововведень, виявився невдалим. З іншого боку, сільське господарство потребувало реорганізації, оскільки діяльність МТС підтвердила несумісність практики господарювання, коли земля була закріплена за колгоспами, а її обслуговування, вирощування сільгоспкультур, часткове розпорядження вирощенням і привласнення кінцевих результатів належали двом господарям - МТС і колгоспам.

Слід зазначити, що в більшості колгоспів, мобілізація значних грошових коштів на оплату закупленої техніки негативно відбивалася і на оплаті праці колгоспників. Однак, незважаючи на негативні сторони акції продажу техніки колгоспам, остання несла в собі і позитивні тенденції. Село ставало механізованим, зростала професійна кваліфікація сільського механізатора, аграрна праця набувала риси індустріальної. Все більшим ставав інтерес селян до впровадження новинки техніки в колгоспному виробництві, підвищувалася професійна орієнтованість працівників сільського господарства і зокрема молоді. В наступні роки скорочувалася важка ручна праця, зростали можливості впровадження механізованого обробітку і вирощування сільськогосподарських культур, зростала продуктивність праці, галузі сільського господарства ставали на промислову основу. Все це викликало необхідність в наступне десятиріччя, шляхом переозброєння колгоспного виробництва, поглибити поділ праці в сільському господарстві, забезпечити внутрігосподарську спеціалізацію і концентрацію виробництва.

1. Куценко К. О. Братня допомога народів Радянського Союзу в соціалістичній перебудові сільського господарства Закарпатської області. (1945 - 1950 рр.). Наукові записки УжДУ. - Ужгород, 1957. - Т. XXIX., С. 306 - 330.

2. Народне господарство Закарпатської області. Статистичний щорічник. - Ужгород, 1957. - 168 с.

3. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), Ф-П.-1.

4. Панченко П. П., Шмарчук В. А. Аграрна історія України: Підручник. - 2-е вид.; випр. і доп. - К.: Т-во "Знання", КОО, 2000. - 342 с.

5. ДАЗО, Ф. Р. - 179.

6. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Авт. В.І. Белоусов, І. М. Гранчак, О. Д. Довганич та інші. Редкол. Ю. В. Ільницький (голова) та інші. - Ужгород: Карпати, 1980. - 320 с.